

Grzegorz Bonusiak¹

Kilka uwag o historycznych fundamentach etnogenezy Friulów

Streszczenie

Terytorium współczesnej Republiki Włoskiej zamieszkują mniejszości etniczne, którym państwo zapewnia ochronę, rozpoznając je jako mniejszości językowe. Należy do nich społeczność posługująca się językiem friulskim, zamieszkująca północno-wschodnie rubieże państwa. Jak wszelkie inne grupy etniczne, ma ona własną historię, która wpłynęła na ukształtowanie się jej specyfiki. Po II wojnie światowej, a zwłaszcza od schyłku lat 60., naukowcy i aktywiści zintensyfikowali działania zmierzające do opisanie i zrozumienia tego procesu. Zaczęto wskazywać wydarzenia, które uznano za szczególnie istotne w procesie friulskiej etnogenezy. Celem niniejszego artykułu jest poddanie ich krytycznej analizie i ukazanie ewentualnych uproszczeń czy zakłamań w przyjętych dla wyjaśnienia zjawiska ukształtowania friulskiej odrębności założeniach.

Słowa kluczowe: Włochy, Friuli-Wenecja Julijska, mniejszości etniczne, mniejszości językowe, historia Friuli

Wstęp

Republika Włoch może być postrzegana jako klasyczne, jednorodne państwo narodowe. Można w niej jednak wyróżnić regiony zamieszkiwane przez zbiorowości, których tożsamość jest inna niż włoska lub tylko częściowo włoska. Należą do nich mniejszości narodowe: francuska w Dolinie Aosty, niemiecka rozszkana w alpejskich dolinach i skupiona w prowincji Bozen/Bolzano, słoweńska osiadła w okolicach Triestu

---

¹ Dr hab. Grzegorz Bonusiak, prof. UR, Instytut Nauk o Polityce Uniwersytetu Rzeszowskiego, al. mjr. W. Kopisto 2a, 35-959 Rzeszów, e-mail: gbonusiak@ur.edu.pl, nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3315-3391>.

czy grecka na południu Półwyspu Apenińskiego². Obok mniejszości, które są bezpośrednio związane z innymi państwami, istnieją także mniejszości regionalne o odmiennej tożsamości, manifestującej się w języku czy kulturze. Wśród nich należałoby wskazać Sycylijczyków i Sardyńczyków, których odrębność wsparta jest wyspiarskim położeniem, a także Friulów zamieszkujących północno-wschodnie krańce Italii. Szacunki dotyczące ich obecnej liczby wahają się od 450 do 625 tysięcy osób (Mucignat 2014: X) zamieszkujących region Friuli-Wenecja Julijska³. Przy liczbie mieszkańców regionu sięgającej 1 200 tysięcy osób (Istituto) oznacza to nawet połowę populacji, przy czym mniejszość ta zamieszkuje głównie Friuli, to jest zachodnią i środkową część regionu, gdzie stanowi większość. Region ten był od wieków strefą graniczną pomiędzy światem romańskim i germańskim, a jednocześnie podlegał naporowi różnych ludów bałkańskich, a nawet koczowników ze strefy wielkich stepów. Procesy historyczne sprawiły, że jego mieszkańcy wytworzyli własną, przynajmniej częściowo odrębną od włoskiej kulturę, którą zachowywali przez wieki pomimo wielowiekowej różnokierunkowej presji i zachodzących wokół nich wydarzeń.

Gdy zakończyła się II wojna światowa, ci, którzy wciąż czuli odrębność, wzmogli działania zmierzające do przywrócenia i rozpropagowania własnej odmienności oraz jej oficjalnego uznania przez władze państwowe. Kolejne dekady przynosiły poprawę sytuacji politycznej – realizacja dążeń Friulów stała się istotnym elementem działań władz regionalnych i edukacji społeczno-kulturowej – język zaczął być nauczany w szkołach, a stowarzyszenia kulturowe dotowane z regionalnego budżetu. Dzięki temu mamy obecnie do czynienia z końcowym etapem odrodzenia etnicznego Friulów, a wyznacznikiem ich współczesnej pozycji jest funkcjonowanie powołanej ustawą z 2007 r. Agenzie Regionâl pe Lenghe Furlane (Regionalnej Agencji Języka Friulskiego) dbającej o utrzymanie i rozwój rodzimego języka i kultury⁴. Jednym z elementów jej działalności jest gromadzenie wiedzy o losach historycznych regionu

---

² Ustawa z 15 grudnia 1999 r. o ochronie mniejszości językowych wymienia mniejszości językowe: albańską, chorwacką, germańską, grecką, katalońską i słoweńską oraz osoby posługujące się językami: francuskim, prowansalskim, francusko-prowansalskim, friulskim, sardyńskim oraz ladyńskim (GU n. 297/1999).

³ Podstawą tego wyliczenia jest znajomość języka friulskiego, należącego do grupy języków retroromańskich.

⁴ Nazwa, która jako właściwość agencji wskazuje język friulski, odpowiada włoskim zasadom ochrony mniejszości, które rozpoznają wyłącznie mniejszości językowe. W istocie zakres kompetencji agencji obejmuje wszelkie sprawy związane z językiem i kulturą Friulów.

i jego mieszkańców oraz jej upowszechnianie. Wśród dostępnych informacji odnaleźć można cenne opracowanie poświęcone etnogenezie Friulów (Agjenzie 2). Za pierwszymi autorami przedstawiającymi w sposób zwarty historię regionu (Francescato i Salimbeni 1976; Maniaco 2005; Menis 2002) wskazuje ono kamienie węgielne tego procesu, wymieniając w pierwszym rzędzie dziedzictwo rzymskie, okresy suwerenności i specyfikę funkcjonowania pod władztwem Wenecji. W odniesieniu do kształtowania współczesnej tożsamości Friulów zwraca uwagę na ich marginalizację, asymilację i masowe wychodźstwo, natomiast dla pokreślenia współczesnej odrębności – na jej symbole. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wymienionych uwarunkowań oraz poddanie ich krytycznej analizie, aby zweryfikować, czy rzeczywiście mogą być uznawane za elementy kształtowania specyficznej friulskiej tożsamości. W tym celu każde zostanie przedstawione zgodnie ze współczesną wiedzą historyczną, a następnie poddane analizie zmierzającej do zrozumienia jego znaczenia dla kształtowania friulskiej odmienności.

Rzymskie początki

Wskazuje się, że początki odmienności regionu i jego mieszkańców wiążą się ze specyfiką powstania jego pierwszej historycznej stolicy – Akwilei. Miasto to było kolonią rzymską, jednak założoną nie na prawie rzymskim, lecz latiońskim, a więc jej mieszkańcy mieli prawa cywilne równe Rzymianom, ale nie posiadali praw obywatelskich (Litewski 1998: 144–145). Co więcej, Akwileja nie przylegała bezpośrednio do terenów już przyłączonych do Rzymu, gdyż oddzielały ją siedziby sprzymierzonych z Republiką Wenetów, a jednocześnie była narażona na ciągłe ataki ze strony pobliskich Istrów i ludów celtyckich (Wojciechowski 2000: 19). Niemniej założona w 181 r. p.n.e. kolonia, dzięki strategicznemu położeniu i dość szybkiemu uzyskaniu łatwego połączenia z Rzymem po wybudowaniu drogi Via Aemilia, stała się ważnym i szybko rozwijającym się ośrodkiem (Piegoń 2009: 214). Moment, który może być uznany za początek kształtowania się odrębności regionu, jest związany z upadkiem Republiki i nazwiskiem najbardziej znanego spośród Rzymian. Gajus Juliusz Cezar był namiestnikiem Galii Przedalpejskiej, a jego ulubioną siedzibą była właśnie Akwileja. Dzięki temu rozkwitło nie tylko miasto, ale także cały region, na którym namiestnik prowadził intensywną akcję osiedleńczą, nadając ziemię byłym żołnierzom legionów, którymi dowodził. Właśnie wzmożone osadnictwo z czasów Cezara i jego następców sprawiło, że powstały dwa bardzo

ważne dla przyszłości regionu miasta. Pierwszym było Tergeste – dzisiejszy Triest, obecnie stolica regionu autonomicznego Friuli-Wenecja Julijska, leżące jednak poza właściwym Friuli. Drugim było Forum Julii nazwane tak od imienia cesarza i ze względu na funkcję ośrodka handlowego (Iwaszkiewicz-Wronikowska 1998: 230). Dziś wprawdzie miasto nosi nazwę Cividale del Friuli, ale dało miano całemu regionowi i jego mieszkańcom w wyniku utworzenia z jego nazwy zbitki językowej Friuli.

Akwileja była nie tylko siedzibą Juliusza Cezara, a jej okolice zimowiskiem dla jego legionów, ale już po utworzeniu cesarstwa stała się ulubionym miejscem wypoczynku całej dynastii julijsko-klaudyjskiej, przez co jej znaczenie wciąż rosło, aż stała się drugim po Rzymie najważniejszym miastem cesarstwa (Wojciechowski 2000: 22–23). Odbiciem tego było ustanowienie tu stolicy X prowincji rzymskiej Venetia et Istria. Stąd zresztą drugi człon nazwy dzisiejszego włoskiego regionu Wenecja Julijska, ukutej ponownie od miana najbardziej znanego namiestnika Cisalpinii i nazwy prowincji. Wpisuje się ona jednocześnie w koncepcję Triveneto – Trzech Wenecji obejmującej dawną prowincję rzymską podzieloną na trzy części składowe: zachodnią Wenecję Trydencką (dziś region Trydent-Górna Adyga), środkową Wenecję Euganejską (dziś Wenecja Euganejska i Friuli) oraz wschodnią Wenecję Julijską (dziś należący do Włoch Triest i okolice, ale historycznie także części współczesnej Słowenii i Chorwacji). Znaczenie polityczne i administracyjne miasto i region utrzymały do schyłku imperium, aż do 452 r., gdy zostało zdobyte i złupione przez Hunów wracających do swych siedzib wzdłuż wybrzeża Morza Śródziemnego po klęsce na Polach Katalaunijskich (Tyszkiewicz 2004: 152–154). Do upadku miasta przyczyniło się również zamulanie północnego Adriatyku przez płynące z Alp rzeki, co sprawiło, że z czasem przestało pełnić funkcje portowe, a obecnie jest oddalone o około 10 km od wybrzeża.

Bez wątpliwości okres rzymski może stanowić znak tożsamości i dumy mieszkańców regionu. Choć Akwileja i okolice nie były centrum Republiki i Cesarstwa, to stanowiły bardzo ważny ośrodek polityczny i gospodarczy silnie związany z nazwiskiem Juliusza Cezara i chętnie później odwiedzany przez dwory cesarskie. Trzeba jednak podkreślić, że nie może być rozumiany jako przesłanka odrębności regionu, jest bowiem ściśle związany z Rzymem, a więc w konsekwencji ze współczesnym państwem włoskim. Choć starożytna przeszłość może być powodem do dumy z utraconej niegdyś świetności, to raczej należy ją rozumieć jako element historycznego uzasadnienia włoskiej zwierzchności nad regionem, ewentualnie argument w weneckich dążeniach auto-

nomicznych. Niemniej jest to okres pół tysiąca lat, kiedy znaczenie dzisiejszego Friuli było zapewne największe w dziejach. Symbolicznie związane było z Akwileją i zakończyło się wraz z ostatecznym upadkiem miasta.

Patria

Tradycje odrębnej państwowości regionu Friuli można wskazać w odniesieniu do dwóch okresów. Pierwszy, bardziej odległy i słabiej rozpoznany, odnosi się do Księstwa Friulu jako wasala królestwa Longobardów. Drugi, dłuższy i potwierdzony dużo większą liczbą przekazów historycznych, odnosi się do Patriarchatu Akwilei w składzie Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Najazd Longobardów w 568 roku oznaczał ponowne złupienie Akwilei. Za to, równoległe do budowania na północy współczesnych Włoch Królestwa Longobardów ze stolicą w Pawi, powstało Księstwo Friulu ze stolicą w Forum Julii (Lewandowski 1995). Choć nie potrafimy wskazać precyzyjnie jego granic, to wydaje się, że były one dość zbieżne ze współczesnym rozumieniem Friuli. Wiemy natomiast, że odgrywało ważną rolę polityczną, a jego elity wielokrotnie angażowały się w walki o władzę w królestwie. Książę Friulu Ratchis zasiadał nawet na longobardzkim tronie. Co jednak najważniejsze dla dalszej historii, księstwo wraz z całym królestwem stało się po koronacji Karola Wielkiego na cesarza w 800 r. częścią odrodzonego Świętego Cesarstwa Rzymskiego (Strzelczyk 2006: 153), niestety, z czasem utraciło niezależność.

Wracając z Canossy po swym upokorzeniu, cesarz Henryk IV musiał zmierzyć się z buntem feudałów, wśród których znalazł się ówczesny władca Werony i Karyntii. Zwycięski Henryk odebrał mu tytuł, a Friuli będące ówczesnie częścią jego władztwa, nadał biskupom Akwilei. W ten sposób biskupstwo stało się jednocześnie księstwem, jedną z części składowych cesarstwa. Dzięki szybkiemu rozwojowi gospodarczemu, społecznemu i kulturowemu, a także poparciu cesarzy i prowadzeniu procesarskiej polityki patriarchat do XIII w. stale zyskiwał na znaczeniu i obejmował kolejne terytoria, stając się przejściowo najważniejszym spośród państw w północnych Włoszech. W okresie maksymalnego rozrostu obejmował terytorialnie Friuli oraz części Istrii z Triestem, Krainy i Gorycji (Begotti 2005: 29). To właśnie okres do 1420 r., a więc do aneksji księstwa przez Wenecję, traktowany jest przez Friulów jako czas największego rozwoju politycznego i gospodarczego ich ojczyzny, a od nazwy Patriarchat Akwilei ukuto nazwę Patria del Friuli,

którą często posługują się mieszkańcy. Choć wywodzi się ją zwykle od słowa patriarchat z dodaniem nazwy regionu (Strassoldo 1985: 198), to przecież oznacza dokładnie tyle co ojczyzna, a więc winna być rozumiana jako „ojczyzna Friulów”.

Wraz z ustanowieniem księstwa przyjęła się zasada, że o osobie biskupa decyduje cesarz. Oznaczało to, że Patriarchat Akwilei stał się w kolejnych wiekach głównym przedstawicielem interesów cesarstwa w Królestwie Włoch, a jego kolejni władcy-biskupi byli zwykle Germanami i stronnikami cesarza, by wspomnieć choćby pochodzącego z Bawarii Poppona, dowodzącego jedną z armii cesarskich w walkach z Bizancjum (Arnaldi 2009: 89, 95). Stąd trzeba podkreślić ważne uwarunkowanie, które w pełni ukazuje się w odniesieniu do momentu utracenia państwowości Patriarchatu Friuli i przyłączenia regionu do Wenecji. Uważane obecnie przez Friulów za katastrofę, związane było z działaniami friulskich elit aktywnie występujących po stronie Wenecji, by wspomnieć przede wszystkim pochodzącego z Udine ze starożytnej friulskiej rodziny Tristana Savorgnana, który dowodził armią kupieckiej republiki (Norwich 2015: 288–289). Odzwierciedla to rzeczywistość patriarchatu, w którym od jego ustanowienia trwała nieustająca presja Germanów, a lokalne elity musiały w długim okresie przyjąć kulturę dominującą albo utracić zajmowaną pozycję społeczną. Był to więc okres stopniowej marginalizacji ówczesnych Friulów wzmacniany jeszcze napływem germańskich osadników zza Alp, których osadnictwo wspierali kolejni biskupi.

Symbole

Symbolem regionu Friuli-Wenecja Julijska jest orzeł w locie na niebieskim tle. Niebieskie tło odnosi się do morza, a więc odpowiada położeniu Friuli i związkom z morzem jego mieszkańców. Orzeł natomiast jest odniesieniem do tradycji rzymskiej i odpowiada wyglądem orłu uwiecznionemu na ołtarzu wotywnym przechowywanym w muzeum w Akwilei. W rezultacie istniejąca flaga regionu jest symbolem regionu, ale nie może być traktowana jako symbol friulskiej odrębności. W 2015 r. wprowadzona została oficjalna flaga Friulów o podobnym wyglądzie, acz z orłem heraldycznym z rozpostartymi skrzydłami, czerwonymi szponami i otwartym dziobem. Jej bezpośrednią inspiracją jest sztandar, który był częścią wyposażenia pogrzebowego Bertranda z Saint Geniès, patriarchy Akwilei w latach 1334–1350, obecnie przechowywany w muzeum w Udine (Agjenzie 1). Sam symbol heraldycznego orła był

zresztą powszechnie używany jako herb kolejnych patriarchów. Zatem obecna flaga Friulów istotnie nawiązuje do tradycji utraconej państwowości i odrębności i może być uznawana za element friulskiego regionalizmu, acz trzeba pamiętać o dwóch istotnych uwarunkowaniach. Po pierwsze, orzeł w postaci obecnej na fladze był związany z biskupami Akwilei, którzy jak już wspomniano, byli z zasady obcy kulturowo. Po drugie, zgodnie z przekazami historycznymi biskup Bertrand z Saint Geniès został zdradziecko zgładzony na skutek spisku części arystokracji friulskiej pod przewodnictwem hrabiego Gorycji, wówczas wasala patriarchów. Źródła wskazują, że czas jego pontyfikatu upłynął na ciągłych wojnach domowych, próbach uspokojenia nastrojów i reformy państwa. Po zwalczeniu rebelii pokonani zawiązali spisek, by zgładzić biskupa. Zginął z ręki friulskiego rycerza Enrico da Spilimbergo w zasadzce nieopodal San Giorgio della Richinvelda (Brunettin 2004: rozdz. XVI), a kolejny patriarcha doprowadził do jego beatyfikacji. Mamy zatem ciekawą postać władcy, który próbował zadbać o stabilność i rozwój państwa, ale jednocześnie poniósł śmierć z rąk Friulów dziś sławiących jego imię.

Peryferyjność

Po 1420 r., a więc od czasu przyłączenia do Wenecji, rejon Friuli podupadł gospodarczo i politycznie. Choć był to jeden z epizodów budowania kontynentalnej potęgi kupieckiej republiki, to dążenia te zostały zahamowane przez połączone potęgi Francji i Austrii przy udziale Papieństwa, które nałożyło na Wenecję ekskomunikę, na początku XVI w. (Norwich 2015: 405–407). Republika Świętego Marka zawsze była zwrócona ku morzu i to z nim wiązała swój rozwój, więc przyłączenie Friuli traktowała przede wszystkim jako uzyskanie możliwości dystrybuowania towarów przywiezionych ze wschodu na północ od Alp (Szyszkowski 1994: 189–191). Co więcej, choć Wenecja w wieku XV była u szczytu potęgi, to już w XVI zaczęła tracić na znaczeniu. Złożyły się na to przegrane w rywalizacji z Imperium Osmańskim, cesarską Austrią, ale co pewnie w długim okresie najważniejsze, rozpoczęcie epoki wielkich odkryć geograficznych, które odebrały jej monopol na handel ze Wschodem. W ten sposób Friuli stało się na kolejne stulecia peryferyjnym obszarem słabnącej Wenecji.

Niewiele w tym względzie zmieniło przyłączenie do imperium Habsburgów u progu XIX stulecia. Choć pobliski Triest był ważnym portem spełniającym rolę cesarskiego okna na Morze Śródziemne (We-

reszycy 1986: 159; Szyszkowski 1994: 251), to samo Friuli pozostało odległym peryferium budzącymi zainteresowanie przede wszystkim wojskowych planujących jego ewentualne umocnienie i obronę przed zewnętrznymi zagrożeniami. To samo stwierdzenie można zresztą odnieść do okresu po 1866 r. i przyłączeniu do Królestwa Włoch, a w rzeczywistości aż do lat 70. XX w., dopiero wówczas bowiem odżyła gospodarka regionu. Gwoli ścisłości warto pamiętać, że aż do schyłku XX stulecia region był strefą graniczną NATO, co sprawiało, że po II wojnie światowej co dziesiąty jego mieszkaniec był wojskowym, a z normalnego użytkowania ze względów bezpieczeństwa wyłączone było 2% terytorium (Strassoldo 1985: 206).

Patrząc z perspektywy politycznej i gospodarczej, należy przyznać, że rzeczywiście począwszy od XV w. region stał się peryferyjny bez względu na to, do jakiego państwa akurat należał. Związek z ziemią i przywiązanie do tradycyjnych form gospodarowania sprawiły, że coraz silniej odstawał w rozwoju ekonomicznym czy to od Wenecji, czy od najlepiej rozwiniętych czeskich i austriackich regionów imperium Habsburgów, czy wreszcie od reszty północnych Włoch po zjednoczeniu. Nie może to jednak przesłonić pozytywnego skutku owej peryferyjności, to jest przetrwania friulskiej tożsamości. Właśnie dzięki odsunięciu od dokonujących się wokół procesów dziejowych udało się Friuolom masowo zachować własną odmienność i nie ulec akulturacji. Choć nie oparły się jej społeczne elity, to wiejskie warstwy utrzymały swą tożsamość, a ponieważ rewolucja przemysłowa omijała region, istniejące stosunki społeczne zostały zakonserwowane aż do XX w. Oczywiście sprawiło to, że od II połowy XIX w. aż do lat 70. XX w. masowe było zjawisko czasowej lub stałej migracji za pracą, ale równocześnie nie było imigracji osób kulturowo obcych, gdyż region nie oferował dużych możliwości rozwojowych.

Marginalizacja i asymilacja

Jest faktem, że Friulowie przez wieki podlegali zachodzącym przede wszystkim samoczynnie procesom akulturacji. Napędzały je napływ obcych kulturowo elit, przejmowanie przez regionalne elity kultur grup dominujących oraz prowadzone przez nie akcje osiedleńcze. Sprzyjało to spychaniu regionalnej kultury głównie do środowisk wiejskich, a jednocześnie jej izolowaniu i traktowaniu jako formy przeciwstawiania się zewnętrznemu zagrożeniu. Należy przy tym uznać, że do czasów *risorgimento* proces ten miał charakter nieuświadomiony. Bez wątplenia odradzanie włoskiej jedności w ciągłej

konfrontacji zwłaszcza z Austrią i jej kulturą wpłynęło na przebudzenie poczucia odmienności wśród Friulów. Wydaje się jednak, że w tym czasie przebudzenie to było bezpośrednio związane z włoskimi dążeniami do zjednoczenia, bez akcentowania regionalnych różnic. Należy uznać, że dopiero włoski faszyzm dwudziestolecia wojennego zasadniczo wpłynął na odbudowę friulskiej tożsamości. Trzeba podkreślić, że nie miał on bezpośrednio antyfriulskiego charakteru. Akcja italianizacji nakierowana była na mniejszości narodowe, w tym Słowian i Niemców zamieszkujących Włochy. To oni podlegali prześladowaniom, zakazowi używania rodzimych języków, przymusowi zmiany nazwisk (Sternalski 2013: 58–59), a już w czasie II wojny światowej przesiedleniom i w odniesieniu do Słoweńców i Chorwatów eksterminacji (Rodogno 2006: 351–357). Friulska odrębność językowa i kulturowa była natomiast tolerowana, gdyż ówczesne władze traktowały ją jako odmianę włoskości. Nie była wprawdzie wspierana, nie prowadzono działań służących jej utrzymaniu, ale nie była też wprost zwalczana (Salimbeni 2014: 10).

Bez względu na podejście faszystów do friulskości jest rzeczą niezaprzeczną, że forsowna italianizacja wszelkich mniejszości w okresie międzywojennym i w czasie II wojny światowej zaowocowała odwrotnym procesem po upadku reżimu. Stało się tak w odniesieniu do mieszkających na terytorium Włoch mniejszości narodowych, jak i regionalnych. Jednocześnie zrywając z poprzednim centralistycznym systemem, Włochy zdecydowały się na silną decentralizację państwa i wzmocnienie roli regionów (Machelski 2010: 169–170). Pierwszymi beneficjentami tego połączenia byli Sycylijczycy, którym najszybciej przyznano prawo do wewnętrznej autonomii. Po nich specjalny status uzyskali mieszkańcy Sardynii oraz dwóch regionów z mniejszościami narodowymi: francuską – Dolina Aosty i niemiecką – Trydent-Górna Adyga/Tyrol Południowy. Ostatnimi byli mieszkańcy Friuli-Wenecji Julijskiej, wśród których dominują Friulowie, ale głównie w okolicach Triestu mieszka 50 tysięcy Słoweńców, a w alpejskich dolinach ponad 2 tysiące osób posługujących się dialektami języka niemieckiego. Obecnie wszystkie mniejszości historyczne, co w przypadku Włoch oznacza te, które zamieszkują jej terytorium nieprzerwanie od 1800 r. (Małek 2013: 22), mają konstytucyjne i ustawowe gwarancje ochrony języka i kultury. Ostatecznie zatem, choć faszystowska italianizacja nie była wymierzona we Friulów, to skorzystali oni na niej w tym sensie, że ich odmiennosc została poddana ochronie na równi z mniejszościami, które bezpośrednio doświadczyły prześladowań.

Zakończenie

Jest rzeczą absolutnie typową, że poszukując uzasadnienia dla określonych przekonań, sięga się po historię i naświetla ją w taki sposób, by im odpowiadała. Szczególnie w odniesieniu do istnienia bytów tak ważnych dla współczesności, jak grupy etniczne i narody trudno spodziewać się innego postępowania. Pamiętając, że politykom i społeczeństwom jest to potrzebne do budowania odrębnej tożsamości czy wprost dumy narodowej, warto mieć świadomość, że historia jest stanowczo bardziej zniuansowana. W procesie budowania swych mitów założycielskich etnosy muszą nie tylko wiele pamiętać, ale i wiele zapomnieć, aby stworzyć w miarę jednorodną, a jednocześnie budzącą przywiązanie wizję własnej historii (Smith 2009: 269–271). A na to nakłada się jeszcze uproszczenie, jakiego często się dokonuje, przyjmując punkt widzenia prymordialistów, głosząc ponadczasową odwieczność narodów i próbując dostrzegać je w czasach przednowożytnych.

Analizując historyczne elementy etnogenezy Friulów, można identyfikować zjawiska zawłaszczania, nadmiernego podkreślania lub niedostrzegania, a nawet odwracania ich znaczenia. Czasy starożytnego Rzymu mogą bez wątplenia stanowić element etnogenezy, ale nie Friulów, lecz Włochów. Oczywiście duma z ówczesnego znaczenia Akwilei i całego regionu wręcz powinna być elementem regionalizmu, ale nie Friulów, lecz całego Triveneto. Próżno również poszukiwać w tym okresie jakichś narodzin friulskiego etnosu. Specyfika losów historycznych regionu jest lepiej widoczna w okresie istnienia państwowości, ale bynajmniej nie opiera się na samym istnieniu Patriarchatu Friuli. Północna część Włoch przez stulecia pozostawała w stanie rozdrobnienia, a istniejące tam państwa-miasta to zyskiwały na znaczeniu, to znów upadały. Zatem przeważająca część większych miast północnych Włoch może wskazać na okres suwerenności. Specyfiką jest raczej mocniejsze związanie patriarchatu z królestwem niemieckim niż włoskim. Zaowocowało to napływem germańskich elit, a jednocześnie rozpoczęło proces kształtowania zakorzenionej na wsi friulskiej tożsamości, pozostającej w opozycji do obcych elit, co przypomina trochę historię włoskiego południa. To właśnie związanie ze wsią w regionie, który wskutek włączenia do innych państw stał się peryferyjny, pozwoliło przetrwać specyficznemu językowi i kulturze friulskiej, pozostającej przez dekady na uboczu procesów współczesnej modernizacji. Wreszcie procesy zewnętrzne, a zwłaszcza odwrócenie polityki faszystów po II wojnie światowej i regionalizacja Włoch w połączeniu z rosnącym znaczeniem ochrony praw człowieka, w tym prawa do zachowania własnej kultury, doprowadziły do ożywie-

nia idei friulskiej odrębności. Dzięki rewolucjom społecznym schyłku lat 60. odrębność ta mogła zostać powszechnie uznana i doceniona jako część dziedzictwa kulturowego regionu, Włoch i świata.

Literatura

- Agjenzie (1) Regionâl pe Lenghe Furlane, *Bandiera del Friuli*, <https://arlef.it/it/risorse/bandiera-del-friuli/> (dostęp: 1.09.2021).
- Agjenzie (2) Regionâl pe Lenghe Furlane, *Friuli: Storia e Cultura. Etnogenesi del Friuli*, <https://arlef.it/it/lingua-e-cultura/friuli-storia-e-cultura/> (dostęp: 1.09.2021).
- Arnaldi G., 2009, *Italia i najeżdźcy*, Neriton, Warszawa.
- Begotti P.C., 2005, *La storia [w:] Lezioni di lingua e cultura friulana*, red. F. Vicario, vol. 5, Societa Filologica Friulana, Udine.
- Brunettin G., 2004, *Bertrando de Saint-Geniès patriarca di Aquileia (1334–1350)*, Centro italiano di studi sull'alto medioevo, Spoleto.
- Francescato G., Salimbeni F., 1976, *Storia, lingua e società in Friuli*, Casamassima Editore, Udine.
- Instituto Nazionale di Statistica, *Bilancio demografico anno 2019 e popolazione residente al 31 dicembre (b), Regione: Friuli Venezia Giulia*, <http://demo.istat.it/bil/index.php?anno=2019&lingua=ita> (dostęp: 1.09.2021).
- Iwazkiewicz-Wronikowska B., 1998, *Topografia wczesnochrześcijańskiej prowincji Venetia et Histria [w:] Sympozja kazimierskie poświęcone kulturze świata późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa*, red. B. Iwazkiewicz-Wronikowska, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Legge 15 Dicembre 1999, n. 482, *Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche*, GU n. 297/1999.
- Lewandowski I., 1995, *Wstęp [w:] P. Diakon, Historia rzymska. Historia Longobardów*, Pax, Warszawa.
- Litewski W., 1998, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Universitas, Kraków 1998.
- Machelski Z., 2010, *System polityczny Włoch*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Małek A., 2013, *Włoski patchwork – zróżnicowanie etniczno-językowe [w:] Włochy wielokulturowe. Regionalizmy, mniejszości, migracje*, red. K. Golemo, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Maniaco T., 2005, *Storia del Friuli*, Newton&Compton, Roma.
- Menis G.C., 2002, *Storia del Friuli*, Udine.
- Mucignat R., 2014, *Introduction. Friuli: A Small Homeland in the Age of Transnationalism [w:] The Friulian Language: Identity, Migration, Culture*, red. R. Mucignat, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- Norwich J.J., 2015, *Historia Wenecji*, Grupa Wydawnicza Foksal, Warszawa.
- Piegdóń M., 2009, *Galia Przedalpejska. Studia nad rzymską obecnością w północnej Italii w III–I w. p.n.e.*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Rodogno D., 2006, *Fascism's European Empire: Italian Occupation During the Second World War*, Cambridge University Press.
- Salimbeni F., 2014, *History, Language and Society in Friuli (Thirty Years Later) [w:] The Friulian Language. Identity, Migration, Culture*, red. R. Mucignat, Cambridge Scholars Publishing.
- Smith A.D., 2009, *Etniczne źródła narodów*, UJ, Kraków.

- Strassoldo R., 1985, *Regionalism and Ethnicity: The Case of Friuli*, „International Political Science Review/Revue internationale de science politique”, Vol. 6, No. 2, Ethnicity and Regionalism.
- Sternalski P., 2013, *Monokulturowość Włoch w okresie faszyzmu. Italianizacji mniejszości narodowych i ustawodawstwo rasowe* [w:] *Włochy wielokulturowe. Regionalizmy, mniejszości, migracje*, red. K. Golemo, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Strzelczyk J., 2006, *Zapomniane narody Europy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Szyszkowski W., 1994, *Wenecja. Dzieje Republiki 726–1797*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń.
- Tyszkiewicz L.A., 2004, *Hunowie w Europie. Ich wpływ na Cesarstwo Wschodnie i Zachodnie oraz na ludy barbarzyńskie*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Wereszycki H., 1986, *Historia Austrii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa.
- Wojciechowski P., 2000, *Beleno Augusto sacrum. Celtyckie i weneckie bóstwa w rzymskiej Akwilei*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.

Some remarks on the historical foundations of Friulian ethnogenesis

Abstract

The territory of the modern Italian Republic is inhabited by a number of ethnic minorities. They are protected by the State, which recognises them as linguistic minorities. These include the Friulian-speaking community in the north-east of the country. Like all other ethnic groups, it has its own history, which has shaped its specific characteristics. After the Second World War, and especially since the late 1960s, the efforts of researchers and activists to describe and understand this process intensified. They began to identify those events that were considered particularly important in the process of Friulian ethnogenesis. The aim of this article is to subject them to critical analysis and to show possible simplifications or hypocrisies in the assumptions made to explain the phenomenon of the formation of Friulian distinctiveness.

Key words: Italy, Friuli Venezia Giulia, ethnic minorities, linguistic minorities, history of Friuli